

Kisebbségpolitika - a kisebbség felől nézve

A romániai magyarság 1989 utáni korszakának elemzése (történelmének megírása) nem végezhető el az RMDSZ működésének vizsgálata nélkül, ideértve azt az elemzést is, amely a kisebbségi magyar társadalomnak az RMDSZ-hez mint tényleges politikai centrumhoz és mint szimbolikus etnikai centrumhoz való viszonyára irányul. Az RMDSZ ma már egy etnikai alapon működő párt, de az 1989 utáni években az RMDSZ a szó szoros értelmében véve társadalmi mozgalmat jelentett. Olyan mozgalmat, amelyben csak elemzői önkény alapján különíthetjük el a három szerkezeti elemet: a központ szerepét betöltő szervezeti/politikai struktúrát, a nemzeti-ségi társadalmat, valamint a kettő közti relációt.

Meggyőződésem, hogy a központ szerepét betöltő szervezeti/politikai szerkezet (ezt gyakran RMDSZ-ként nevezzük meg, bár ez a megjelölés a kezdeti években sokkal többet takart) működésének vizsgálata, az ezzel kapcsolatos dokumentumok gyűjtése és feldolgozása csak igen kis szeletét jelenti a munkának. Ha erre szűkítenénk le az 1989 utáni nemzetiségtörténet vizsgálatát, akkor ahhoz hasonló eredményre jutnánk, mintha a romániai szocializmus történetét a Román Kommunista Párt történetén keresztül akarnánk megmagyarázni. Ez a megközelítés nyilvánvalóan túl szűk. A szélesebb értelemben vett kisebbségi magyar társadalom vizsgálata ellenben túl tág dimenziót jelent, egy kortárs nemzetiségtörténet megírását módszertanilag és tematikailag kezelhetlenné teszi. Annál is inkább, mert a romániai magyar kisebbségnek (mint sok más etnikai kisebbségnek) nincsenek olyan rögzíthető határai, amelyek a kutató számára a kutatás tárgyát jól láthatóan körvonaloznák. A kisebbségi társadalom létezik, működik, miközben nincsenek fizikai határai, a hozzá tarto-

zók számát nem lehet pontosan megadni, nincs végérvényesen definiált közéleti szerkezete vagy törvényhozás által szentesített szimbolikus manifesztációja. A kisebbségi társadalom (mint minden etnikum) korábbi és mai relációk terméke, s mint ilyen, ma is alakul, változik. Amennyiben működése vagy története (tegnapi, tegnapelőtti működése) érdekel bennünket, kétféle megközelítés mutatkozik leginkább használhatónak.

Az egyik makrojellegetű, és azoknak a relációknak a vizsgálatára irányul, amelyek viszonylatában a kisebbségi társadalom határai termelődnek (más etnikumokhoz való viszony). A másik megközelítés a kisebbségi társadalom belső folyamatainak elemzését szolgálhatja, mégpedig oly módon, hogy az etnikai centrum és a kisebbségi társadalom közti viszony természetét, alakulását vizsgálja.

Az etnikai centrum és az etnikai társadalom egymáshoz való viszonyának vizsgálata egyik vagy másik fókuszról indítható. Elemzési módszerként gyakorlatilag minden társadalomtudományi diszciplína eszköztára használható.

Ebben a rövid referátumban néhány kiindulópontot szeretnék megfogalmazni olyan vizsgálatok számára, amelyek a kisebbségi társadalom magatartásainak szemszögéből kívánnak foglalkozni a viszony alakulásával.

a. Az elmúlt évek közéleti, választási szövegeinek ismerete egyértelműen jelzi, hogy a romániai magyar kisebbségnek az RMDSZ-hez való viszonya kisebbségi terminusokban fogalmazódott meg. Az RMDSZ szavazói és támogatói fogalmi szinten kisebbségi terminusok révén értelmezik az RMDSZ-hez való viszonyt, s magatartásuk jelzi, hogy ezt a viszonyt ezen terminusok szerint élik meg. Az elmúlt évek diskurzusai alapján egy pillanatig sem volt vitás, hogy: „kisebbségben vagyunk”, „elnyomnak”, „nem adják meg a nekünk járó jogokat”, „rosszabb helyzetben vagyunk, mint a többség”, „ebben az országban nem tekintenek egyenjogú nemzeti közösségnek”, „harcolnunk kell a jogainkért”. A kifejezések és körülírások szinte vég nélkül sorolhatók, a kisebbségi helyzet általános megítélésétől a nyelvhasználat, az oktatás, a kétnyelvű táblák sok-sok konkrét példá-

jáig a kisebbségi terminusok igen széles skálájával találkozhatunk. A politológiai igénnyel megfogalmazott gondolatmenetektől a metaforikus szövegekig (pl. kiszolgáltatottságunk, sebezhetőségünk okán úgymond kék bálnák vagyunk) sokféle műfajú és minőségű szöveg kínált működési teret a kisebbségi terminusoknak.

Egy olyan szervezet számára, amely a kisebbségi érdekképviselést tekinti céljának, vagy amely etnikai pártként működik, a kisebbségi terminusokhoz való ragaszkodás szükségszerű, természetes jelenség. Etnikai érdekek képviselőjeként retorikája sem lehet más, mint etnikai. S mivel a képviselő az érdekvédelemre, a hiányzó etnikai jogok megszerzésére irányul, az így formálódó diskurzus a követelés, és ebből fakadóan a másodrendűség diskurzusa lesz. Az etnikai érdekképviselői szervezetet vagy etnikai pártot és támogatóit a „másodrendűség identitása” kapcsolja össze. A szervezet vagy párt a másodrendűség identitása nevében kér és követel, a támogató réteg a másodrendűséget fölmutatva és legitimálva szavaz, tüntet, aláír. A vezetés és a támogatói kör közti viszony hordozója az a diskurzus és az a tudat, hogy „kék bálnák vagyunk”. A másodrendűséget hangsúlyozó identitás kiterjed a szóbanforgó etnikum minden egyes tagjára, függetlenül attól, hogy szavazott-e, tüntetett-e, aláírt-e.

Ebben a viszonyban két elméleti határeset van. Minél kevésbé legitim a többség szemében a kisebbségi érdekképviselő vagy az etnikai párt, annál szabadabban és sokszínűbben lehet értelmezni a másodrendűséget. Több az egyéni játéktér, a divatos frázisok ismétlésétől az érzelmi azonosulásig, a harcok kiállításától a csendes támogatásig minden viselkedésmódnak egyforma legitimitása van. Mindenki kapcsolódhat valamilyen módon a kisebbségi érdekeket hirdető szervezethez vagy etnikai párthoz, hiszen ilyen periódusban gyakori a nyilvános rendezvény, a szimbolikus ünnep, változatos a diskurzusok kínálata, az egyéni ambíciók akár naponta kiélhetők.

Más a helyzet, ha a kisebbségi érdekképviselő vagy az etnikai párt a többség szemében legitimitást szerez. Ekkor a másodrendűség kifejezésének, fogalmazásának módja korlátok közé kerül. A másodrendűség identitásának kifejezése néhány központilag javasolt

formára redukálódik, az egyéni és impulzív társadalmi szereplések tere beszűkül, helyüket az elit kanonizált diskurzusai és viselkedésformái veszik át. A kisebbség érdekeit, társadalmi súlyát érzékeltető szimbolikus cselekvések, egyéni kezdeményezések, érzelmi megközelítések feleslegessé, akadállyá válnak.

Ha dramatikusan akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a romániai magyar kisebbség 1997-ben váratlanul és felkészületlenül az egyik végletből a másikba került. Az RMDSZ a kormányba kerülés révén egyik hétről a másikra megváltoztatta közéleti identitását: partvonalon álló, renitenskedő etnikai pártból hatalmi súllyal rendelkező közéleti szereplővé változott. Sok hasznos tanulsággal járna annak vizsgálata, hogy ez a váltás hogyan zajlott le magán a vezető eliten belül, milyen előzményei voltak, és várhatóan milyen utóélete lesz. Ennek vizsgálata azonban nem tartozik gondolatmenetemhez. Jelen előadásban azt kívánom elemezni, hogy ez a gyors váltás mit jelent az etnikai kisebbség mint támogatói kör számára. Amennyiben az RMDSZ nem volna etnikai párt, ezzel a kérdéssel csak politológiai vonatkozásban kellene foglalkozni, hiszen egy szavazótábor elfordulásának vagy megmaradásának jelensége nem bonyolult kérdés. Az RMDSZ-t azonban mint etnikai pártot a kisebbségi társadalom nem váltja le. Ezért az etnikai párt és az etnikai támogató tábor közti viszony alakulása jóval több, mint politológiai kérdés. Az „etnikai faktor” központi szerepe olyan társadalmi viszonyok és folyamatok meglétére utal, amelyeket az e régióval foglalkozó társadalomtudomány nem tud kielégítően magyarázni, s amelyek várhatóan sok akadályt gördítenek még a nyugat-európai típusú demokratikus intézményrendszer kialakulása elé. A jobbról balra, balról jobbra típusú politikai ingamozgások arra utalnak, hogy a közép-kelet-európai régióban az etnikai faktor még mindig sokkal fontosabb, mint ahogyan az éppen kormányzó politikai elitek ezt beállítani igyekeznek. A kisebbségi társadalom a maga túlhangsúlyozott etnicitásával nem kivétel, inkább afféle állatorvosi ló, amelyen tananyagszerűen számbavehetők az etnicitás közéleti/politikai szerepvállalásának tünetei.

Etnicitás természetesen a közéleti/politikai dimenziótól függetlenül is van. A több mint százötven éve tartó nemzetépítési modellek ismeretében azon sem kell csodálkoznunk, hogy a politikai elit időnként kijátssza az etnikai kártyát. Fontos mozzanat ezzel szemben, hogy a kisebbségi társadalom szívesen veszi az „etnikai faktor” közéleti/politikai megjelenését. Akkor is, ha ez az etnikai faktor a „másodrendűség identitását” termeli ki és tartja fenn. 1990 után szívesen vesz részt az etnikai identitást fölmutató vallási/szimbolikus ünnepek százain, nagy fogyasztója a kisebbségi identitást legitimáló médianyagoknak (bukaresti, marosvásárhelyi rádió magyar adása, regionális és helyi tévék „panaszműsorai”, a nyomtatott média anyagai, a Duna tévé kisebbségi vonatkozású műsorai stb.). A testi jelenlét és a mentális azonosulás számtalan alkalma és sokféle formája révén legitimálta az elit kisebbségi terminusokban megfogalmazott diskurzusát, az elit képviseleti szerepét, és természetesen a „kék bálna” metaforával fémjelzett „másodrendűségi identitást”.

E kisebbségi magatartás kapcsán két fontosnak mutatózó kérdést tehetünk fel. Az első az etnikai faktor támogatásának miértjére és hogyanjára vonatkozik. A második pedig arra, hogy ez a közéleti/politikai jellegű etnikai identitás kikre terjedt ki, s akikre kiterjedt, milyen mértékben. A két kérdéskör közül ezúttal csak az elsővel foglalkozom.

b. Az 1968 utáni romániai szocializmus a modernizáció szlogenje alatt a cselekvő egyéni részvétel ígéretét lebegtette. A földrajzi és társadalmi mobilitás kezdeti lendülete után azonban egy utópiát állított a reális társadalmi célok helyébe, a társadalomban való tevékeny részvétel helyett a sokoldalúan fejlett szocialista ember kialakításának utópiájában osztozhattunk (vö. Schöpflin György: Kommunizmus, posztkommunizmus és a nemzet. In: Világosság 1996. 2. 5-22.).

A romániai magyar társadalom az 1989 utáni 6-7 évben szerkezetileg hasonló utat járt be, csak jóval gyorsabban. Az indulást az egyéni és kollektív cselekvések bővölete jellemezte. Az elit

össz nemzeti cselekvéseket ígért, ehhez helyi, regionális, országos valamint szakmai szervezetek sokaságát állította fel, programok és modellek sorozatát fogalmazta meg. Nem általános jogokat vagy kormányzati szerepkört ígért, hanem konkrét helyi és szakmai cselekvési pályákat, amelyek az egyéni és csoportos cselekvések révén a nemzetiségi ügyekben való közvetlen részvétel esélyét sugalmazták. (Az 1990-es, 1991-es keltezésű, helyi és regionális RMDSZ programok illusztrálják a legjobban ezt az osztársadalmi látszó, nagyon is komolyan vett cselekvési igyekezetet.)

Fontos kiemelni azt, hogy **ebben a kontextusban az etnikai faktor nem cél, hanem cselekvési keret**. Mégpedig kettős vonatkozásban is az. Az elit által kialakított etnikai diskurzus „felülről jövő” legitimitást ad a lenti tervezéseknek, kísérleteknek. A lenti szerveződések és építkezési kísérletek számára az etnicitás ezekben a kezdeti években a cselekvési formák és dimenziók természetes vonatkozási keretét képezi. Az etnikai jellegű építkezés kétféle kísérlete (a fenti és a lenti) ekkor párhuzamosan, egymást erősítve fut. Jó példa erre a falusi RMDSZ szervezetek megalakulása és korai működése. Az elit ehhez legitimitást kínált, néhány modelljellegű magatartást, szlogeneket. Ezt a fölkínált néhány elemet a helyi közösségek vonatkoztatási pontként fölhasználták, de az egyes helyi szervezetek, rendezvények sajátos helyi arculata ettől függetlenül alakult ki.

A lenti társadalom szemszögéből nézve 1993-ra, majd 1994-re ebből a nagy közös cselekvési lendületből gyakorlatilag csak utópia maradt: a jelen negatív leírása (jogfosztottság, másodrendűség) illetve a majdani jogérvényesítés utópiája. S a morális parancs, miszerint ennek az utópiának a hirdetésében és osztársadalmi fenntartásában a magyar etnikumhoz tartozóknak osztozni illik. Kiderült, hogy a kezdeti nagy lendület, a közös cselekvés, a társadalmi részvétel ígérete hamis volt. A szélesebb társadalomra most éppúgy nincsen szükség, mint a hetvenes évek közepétől kezdődő korszak idején. Az elit diskurzusa egyre ideologikusabb, a szélesebb társadalom számára pedig nyilvánvalóvá válik, hogy tulajdonképpen nem cselekvő része-

se a kisebbségi társadalom építésének, sőt építés a szó szoros értelmében nincs is, csak az össznemzetiségi cselekvésről szóló diszkurzív ígéret. Ezt a meggyőződést számtalan érv nyomatékosítja: az intézményrendszer alsó és középső szintje csak formálisan működik; az intézményi struktúrák és működési szabályok „társadalmi szerepe” csekély, ezzel szemben a vezető személyek hatalmi súlya jeletős; az információk, anyagi források elosztása személyes jellegű és centralizált; a káderpolitikát a szűkkörű vezetés alakítja stb. A közös cselekvés most már csak diszkurzív szinten létezik. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az utópia ne lenne sokak számára fontos. S azt sem, hogy az utópia ne rendelkezne jelentős mozgósító erővel. De ez minőségileg más helyzet, mint a közös cselekvések tervezésének korszaka.

Ebben a második helyzetben **az etnikai faktor szerepe megváltozik, cselekvési keretből szimbolikus/ideologikus céllá válik.** Lassan beindul a meghirdetett céloktól való elfordulás folyamata. Nemzetiségi szinten megismétlődik az a korábban már begyakorolt kettős játék, amely sikeresen gyakorolja ünnepi helyzetekben a lojális nemzetiségi azonosulást, hétköznapi helyzetekben pedig az utópiától messze eltávolodó pragmatikus magatartásokat (vö. Bodó Julianna: *Átjárás technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között.* I-II.rész. Antropológiai Műhely 1997.1., 1997.2.). A kisebbségi társadalom tagja szavaz, ünnepel és aláír, ha kell, de egyre kevésbé azonosul ezekkel a helyzetekkel, az e helyzetekben forgalmazott nemzetiségi utópiával. E gyakorlat révén beindult egy „elfordulási folyamat”: a korábban kialakított intézményi keretek fokozatosan kezdenek kiürülni (a területi és helyi RMDSZ szervezetek névlegessé válnak, az országos szakmai szervezetek egy-egy szűkkörű lobbyra szűkülnek le), a kollektív testi jelenlét alkalmi ritkulnak, az ünnepeken és választásokon résztvevők száma csökkenni kezd. Az utópia - különösen az elit által forgalmazott negatív üzenetei okán - már nem jelent igazán hatékony mozgósító erőt. Az elit diskurzusa, s a hozzá kapcsolódó etnikai jellegű rendezvények

egyre inkább úgy jelennek meg a kisebbségi társadalom tagjai számára, mint egyfajta színpadi előadás, amely jó is, szép is, hasznos is, amely úgymond „értünk van, de nem velünk”, s amely sokkal inkább affektív/szimbolikus üzenetei révén fontos, mintsem pragmatikus vonatkozásai miatt.

A kormánybakerülés váratlan és új helyzetet teremtett a kisebbségi társadalom számára. Az egyértelmű, hogy a kormánybalépés időszaka nem az 1990-1991-es évek folytatása, hiszen közös cselekvésről szó sincs, minden „fent” történik, és csak utólag lehet róla tudomást szerezni. Nagyobb meglepetés viszont az, hogy hirtelen feleslegessé váltak az affektív/szimbolikus tartalmat hordozó rendezvények. Használhatatlanná válik a kisebbségi terminusoknak az a készlete, amely a politizáló elitet és a kisebbségi társadalmat összetartotta. A média ugyan forgalmazza ezeket a szlogeneket, de a kisebbségi politikai elit képviselői már egyre ritkábban. A kisebbségi elit - a kormánybajutás tényének és indoklásának ismételtetése után - gyakorlatilag elhallgat. A kormányzati munkáról, a sikerekről és kudarokról szóló diskurzus a kisebbségi társadalom irányába ki sem alakul.

Ez a helyzet a kisebbségi társadalom számára az egyértelmű szerepzavar állapota. A kisebbségi elit egy jelentős, ismert része „eltűnt” a kormányban (a hatalomban), s vele együtt eltűnt/megfogyatkozott az az egységes és centralizált diszkurzív gyakorlat, amely az elit és a kisebbségi társadalom közti relációt hordozta.

A kormánybalépéssel az RMDSZ-elit egy része önmaga számolta fel azt a kisebbségi diskurzust, amely a romániai magyar kisebbséget - szimbolikus és nyelvi síkon - egységes, monolit tömbként kezelte. Tulajdonképpen ezzel (és most) ért véget a romániai magyar kisebbség 1989 előtti története. Kizárólagos, legitim Nagy Történet már nem alkotható. Ami ezután történik, arra az RMDSZ (mint a nemzetiségi Nagy Történet hordozója) és a kisebbségi társadalom közti reláció vizsgálata már nem ad magyarázatot. Az 1989-től 1996-ig tartó korszak története viszont - e reláció mentén - akár részletekbe menően is megírható.

